

İSLAMİYET'İN İLK DÖNEMİNDE KADINLARIN EĞİTİME ANALİTİK YAKLAŞIMLARI VE ÇALIŞMALARI

Gülşen GAZEL

Genç Yazarlar ve Sanatçılar Derneği, TURKEY
gulsen.gazel@hotmail.com

ÖZET: Eğitim, insanlığın var oluşundan bu yana en büyük tekâmül vasıtası olması yönüyle kadın erkek tüm fertlerin ortak yürütmesi gereken sosyal, kültürel ve bireysel süreçlerin tümüdür. Eğitimin, tekâmül sebebi olması her ferdin eşit seviyede ona ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Ne var ki dinlerin gönderildiği tarihsel süreçte bu kavramın gereklerinden tüm insanlık faydalandırılırken dinsel hukukun uygulanmadığı dönemlerde kadınlar saf dışı bırakılmıştır. Eski ve orta çağda kadınlar eğitim ve öğretim hakkında mahrum edilmiş, eğitim konusunda erkekler aktif rol üstlenmiştir. Bu durum İslamiyet'in gelişine kadar da böyle devam etmiştir. Ancak İslamiyet'in gelişiyile kadınlar birçok konuda olduğu gibi eğitim ve öğretim konusunda da özgürlüğe kavuşmuştur. Eğitim ve öğretim alma serbestisinin yanı sıra verme hakkı da İslami kurallara dâhil edilmiştir. Bu nedenle İslam devrinde birçok eğitimci kadın yetişmiş, gerektiğinde erkeklere de eğitim ve öğretim vermişlerdir.

Dolayısıyla o dönemden bu yana geçirilen tarihsel süreçte İslam kadınları geri kalmışlıkla itham edilmiş olsalar da gerçek bunun tam tersidir. Bu nedenle öncelikle, "İslam Öncesi Dönemde Kadın ve Eğitim Çalışmaları" ardından, "İslam'ın İlk Döneminde Kadın ve Eğitim Çalışmaları" son olarak da "İslam'ın İlk Döneminde Kadınların Yürüttüğü Eğitim Çalışmaları" irdelenerek bu gerçek kanıtlanabilir. Kadınlar sahabe döneminden sonraki zamanlarda da aktif eğitim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

ANAHTAR KELİMELER:İslamiyet, eğitim, kadın sahabeler, hadis, sünnet,

A –İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE KADIN VE EĞİTİM

Dante "Havva dilin kurucusuydu" der. Ona göre kadın ile dil arasında can alıcı bir bağ vardır: Eva (Havva) sözcüğü yaşam anlamına gelir; fakat Havva her şeyden önce insanoğlunun talihsizliğinin bir simgesidir.

Ortaçağ teologları Adem'in Havva'nın sözleri karşısında zayıflık gösterdiğine, Eyyub'dan daha zayıf olduğuna inanırlardı. Ondan sonra kadınlara sessiz kalmaları emredildi. (Fethi, 1992: Cilt II s. 407)

Bu nedenle eski dönemler ve orta çağlarda, Yunan, Romen ve diğer milletlerde kadın, eşya veya hayvan gibi mütalaa edildi; herhangi bir yolla mülkiyet hakkına da sahip değillerdi. Mirastan asla payları olmadığı gibi, eğitim ve öğretimden de nasipleri yoktu. (Hasan, 1987: 1/238)

Eski Hintlerde erkek hâkim bir eğitim anlayışı yaygındı. Eğitimdeki bu ayrımcılık ve zahitlik anlayışı, bilgi ve kurtuluş yolunun sadece erkeklerin tekelinde olduğu fikrini yerleştirdi. Eski Hintlerde kadının hiç değeri yoktu. (İsam, 2001: 24/83)

Araplara gelince: Kadınların erkek merkezli cahiliye toplumu içinde ikinci derecede bir yere sahip olduklarını söylemek yanlış olmaz. Bunda büyük çoğunluğu itibarıyla göçebe bir hayat sürmenin de rolü vardır. Çöl şartları içinde sık sık yer değiştirmek zorunda kalan, zaman zaman diğer kabilelere baskın yapma ve ganimet elde etme mecburiyetinde bulunan göçebe kabilelerin yaşantısında muharip sınıftan olmayan ve daha ziyade tüketici olarak görülen kadının ikinci derecede bir role sahip olması şartırcı değildir. Bu konum kadınların hayatını bile önemsiz hale getirmiştir. Kız çocuklarının ailenin ve kabilenin imkânlarını tüketmesinin önüne geçmek ya da kabileler arasındaki baskınlarda yabancıların eline geçmesinin vereceği utançtan kurtulmak için nadiren de olsa kendi ailesi tarafından öldürülmesi de bunun bir kanıtını teşkil eder. (İsam, 1987: 24/86)

Bu veriler eski dönemlerde kadınların sosyal hayattan alabildiğine uzak tutulduğunu, eğitim alma ve vermelerinin de önüne geçildiğini göstermektedir. Bu noktada kutsal dinlerden Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta da durum farklı değildir. Bir farkla ki Yahudilerin, kadınları radikal uygulamalara tabi tuttuğunu; fakat Hıristiyanlıkta bu uygulamaların biraz daha esnetilmiş olduğunu görüyoruz. Bunun nedeni Hıristiyan dünyasının Azize Meryem'e verdiği değerden kaynaklanmaktadır. Onlara göre anne çocuğun ilk öğretmeni sayılır. Ancak buna rağmen Hıristiyanlıkta da kadınlara eğitim konusunda yeteri kadar alan bırakılmamıştır.

B – İSLAM'IN İLK DÖNEMİNDE KADIN VE EĞİTİM

İslam öncesi dönemde Arabistan'da kadınların toplum hayatının her alanından dışlandığı gerçeği herkeşçe bilinmektedir. Bu gidişata ancak İslamiyet'in gelişiyile karşı duruş sergilenebilmiştir. İşte eski cahiliye anlayışına karşı girişilen bu aydınlanma hareketine kadınların da katılması olağan bir durumdur. Üstelik bu

konuda kadınların aktif rol üstlendiğini, toplumu kuşatan cahilce düşüncelerin önüne eğitim anlayışının getirilmesinde büyük gayretler sarf ettiklerini görüyoruz. (Hamidullah, 2003: 1/168)

Bunu aslında kadınlar açısından eğitim noktasında bir var olma süreci veya bir kimlik arayışı olarak da algılayabiliriz; çünkü cahiliye döneminde mahrum kalınan ilim ve marifet ufkunun önlerine açılması ancak Hz. Muhammed'in (a.s.m.) peygamberliğinden sonra olmuştur. Cahiliye döneminde sosyal, siyasi, ailevi, bireysel ve benzeri birçok alanda son derece kısıtlanan, özellikle eğitim konusunda büyük mahrumiyetlere mahkûm edilen kadınlar, İslam Peygamberi'nin rehberliğinde en az erkekler kadar eğitim ve öğretimden faydalanmışlardır. Üstelik çoğu zaman erkeklerin bile rahatlıkla soramayacağı soruları Peygamber'e sormuş, kimseye açamayacakları sıkıntılarını onunla paylaşmışlardır. Aynı zamanda pek çok sosyal etkinliğe katılmış, toplu ibadet yerlerindeki yerlerini almışlardır. Toplum hayatının imar edilmesinde kabiliyetlerine uygun hizmetleri gönül rızasıyla kabul etmiş, İslam'ın kendilerine biçtiği görevleri büyük bir titizlikle yerine getirmişlerdir. Ayrıca Peygamber'den öğrendikleri bilgileri doğrudan ailelerine aktarmış, çoğu zaman da Peygamber'le sık görüşemeyen Müslüman erkeklerle bu bilgileri ulaşturmaya gayret etmişlerdir. Özellikle Efendimizin muhterem hanımları bu çeşit eğitim çalışmalarında en önde yer almışlardır. Müslümanlık dünyası İslam Peygamberi'nin aile hayatındaki sünnetlerinin neredeyse tamamını onlar vasıtasıyla öğrenmiştir.(Havva, 2008: 4/325) Bir de Allah Resûlü'ne sıkıntılarını açmak isteyen kadınların zorlandıkları noktalarda onlar devreye girmiş, çoğu zaman da mesele Efendimize ulaşmadan onlar tarafından çözüme kavuşturulmuştur.

Dolayısıyla kadınların Efendimize sordukları sorulardan, Efendimizin hanımlara hitaben irad ettiği sözlerden, yine Efendimizin hanımlarının uygulamalarından, sahabe efendilerimizin kadınlarla ilgili Efendimize yönelttiği bir kısım meselelerden ve Efendimizin kadınlarla ilgili umuma yönelttiği sözlerinden oluşan mefhumlar, İslam dininin en büyük kaynaklarından olan hadislerin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu noktada İslam devri kadınları sadece kendi dönemleriyle alakalı bir eğitim faaliyeti yürütmemiş aynı zamanda yazılı kaynakların oluşmasında da etkin rol oynamışlardır.

Nitekim hadis literatüründe imandan ilme, temizlikten namaza, oruçtan, zekâta, sosyal hayattan şahsi hayata, hukuktan tıbbı, ahlaktan edebe ihtiyaç duyulan her konuda kadınların eğitim çabaları neticesinde topluma kazandırılan paha biçilemez bir başvuru kaynağı mevcuttur.

Onlar vasıtasıyla İslami literatüre kazandırılan bu bilgiler günümüz şartlarında da güncelliğini korumakta, birçok mesele bu bilgiler sayesinde çözüme kavuşmaktadır.

B-1 İSLAM'IN İLK DÖNEMİNDE KADINLARIN EĞİTİM ÇALIŞMALARI

İslam devrinde kadın eğitimi ve kadınların eğitimciliği bizzat Peygamber tarafından onanmış, bu konudaki başarılarından dolayı da kadınların aktif eğitim yaşamının içinde yer almaları sağlanmıştır. Bu hususta hadis rivayeti, fıkıh, fetva, tarih, neseb, şiir rivayeti, tıp ve yıldız bilimlerinde şöhret bulan Müslüman kadınlardan bahsedilebilir. Bunun en güzel örneklerini yine Peygamber Efendimizin ailesinde görmek mümkündür. Evini bir eğitim yuvası haline getiren Hazreti Peygamber, eşlerini, öğrenmenin yanı sıra öğretmeye de yönlendirmiştir. Eşlerinin arasından Hz. Hatice gibi İslam devrinin ilk dönemlerine damgasını vuran bir büyük üstadın yanında, yaşamının son dönemlerinde etkin rol oynayan Aişe gibi büyük bir cihan âlimi ortaya çıkmıştır. Hz. Aişe eğitim konusunda en aktif aktörlerden biridir. Hatta Resûlullah (a.s.m) onun hakkında "Dininizin yarısını bu Hümeira'dan öğreniniz" buyurmuştur. (Hasan, 1987: 1/239) Aynı zamanda o, Peygamber'den en fazla hadis rivayet eden hanım sahabe olup, fıkıh, edebiyat, tarih ve tıp alanındaki eşsiz bilgileriyle Müslümanlara bir ilim hazinesinin kapısını açmıştır.

Peygamber eşleri arasında Hazreti Ümmü Seleme, Hazreti Hafsa ve Hazreti Ümmü Habibe gibi büyük İslam âlimleri de yer almaktadır. Aynı zamanda sahabe kadınlardan da Lübabe Binti Haris, Ümmü Şerik, Ümmü Süleym gibileri yine o devrin büyük kadın eğitimcileri arasında bulunmaktadır.

İslam döneminde eğitim alanında gayret gösteren kadınların çalışmalarını kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

Hazreti Hatice: Peygamberimizin, İslam'ın ilk dönemlerinde evli olduğu ve o dönemdeki çalışmalarıyla bilinen eşidir. İslam ile gelen tüm yeni bilgileri bizzat kaynağı olan Peygamber'den öğrenip çevresindeki kadınlara ve görüştüğü erkeklere öğretmiştir. Onun sayesinde dinin gereklerini öğrenen ve uygulamaya başlayan kişilerin sayısı hiç de az değildir. (Gazel, 2009, Gül Kokulu Annelerimiz: 25)

Hazreti Aişe: Efendimizin Hz. Hatice'nin vefatından sonra evlendiği en genç eşidir. İslam Peygamberi'yle evlendikten sonra ilim öğrenme ve öğretme konusunda büyük bir titizlikle hareket etmiş, Peygamber'in eğitim çabalarına en büyük katkıyı sağlamıştır. Çoğu zaman Peygamber'le birebir görüşemeyen sahabe kadınların öğrenmek istedikleri konularda onlara o yardımcı olmuştur. Aynı zamanda Peygamber'in aile hayatı ile ilgili

sünnetlerini diğer insanlara o öğretmiştir. Sahabe kadınlar arasında en fazla hadis rivayet eden odur. Hz. Aişe geniş bir fıkıh, edebiyat, tarih ve tıp bilgisine sahip olup hayatta olduğu sürece bu bilgilerini insanlarla paylaşmıştır. (Gazel, 2009, a.g.e: 54-55) Sahabeler onun hakkında şöyle söylemişlerdir:

“Resûlullah’ın (a.s.m) ashâbı olan bizler, hadisler konusunda anlamadığımız kısımlar olduğunda, hemen Hazreti Aişe’ye sorardık, o bize bu hususta mutlaka bir bilgi sunar, anlamadığımız yerleri açıklardı.” [Tirmizi, Menakıb (3877)]

Abdullah ve Urve bin Zübeyr gibi dahiler onun eğitimi altında yetişmiştir. (Gazel, 2009, a.g.e: 62)

Hz. Hafsa: İlmî konularda Efendimizle bazen karşılıklı sohbetler bile yapabilen değerli hanımıdır. Peygamberimizden altmıştan fazla hadis rivayet etmiştir. Rıdvan biatı hakkında Efendimizle arasında geçen şu karşılıklı konuşma çok dikkat çekicidir. Birkaç sahâbiyle otururlarken Peygamberimiz:

“Rıdvan biatına katılan hiç kimse inşaallah ceheennem girmeyecektir” buyurmuş, bunu duyan Hz. Hafsa da:

“Hayır, ey Allah’ın Resûlü” deyip şu ayeti okumuştur:

“Sizden ceheennem uğramayacak yoktur. Bu, Rabbinin, yapmayı üzerine aldığı kesinleşmiş hükümdür.” (Meryem 20/71) Bunun üzerine Efendimiz:

“Ama Allah şöyle de buyurmaktadır: ‘Sonra biz, Allah’a karşı gelmekten sakınmış olanları kurtarır, zalimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakırız.’” (Meryem 20/72) [Müslim, Fedailü’s-Sahabe 163, (2496)]

Bu konuşma Hazreti Hafsa’nın, Kuran’ı ne kadar iyi bildiğini göstermektedir. Nitekim Peygamber, bütün ilimlere vakıfken eşinin kendisiyle böyle ilmî bir tartışmaya girmesini yadırgamamış ve onun ikna olmasını sağlamıştır.

Hz. Hafsa o dönemde okuma yazma bilen ender hanımlardan biridir. Devrinin kadınlarına kıyasla gayet bilgili ve kültürlü olup Kur’an hafızı olduğu da söylenir. Yüksek ilmi ve derin tecrübeleriyle pek çok konuda sahabe kadınlara ve başta kardeşi Abdullah olmak üzere çevresindeki erkeklere ve özellikle halifeliği döneminde babası Hz. Ömer’e yol göstermiştir. (Gazel, 2009, a.g.e: 78-79)

Hz. Ümmü Seleme: Resûlullah’a sorular soran, soru ve sorunu olan kadınların eğitimleriyle ilgilenen ve Peygamberden çok sayıda hadis rivayet eden kadınlardan biri de Ümmü Seleme’dir. (Gazel, 2009, a.g.e: 85)

Habeşistan hicretinde de yer aldığından farklı kültürlerin bilgisine de sahip olup oralarda öğrendiği faydalı bilgileri kendi memleketindeki insanlarla paylaşmıştır.

Ümmü Seleme, gayet bilgili ve olgun bir kadın olup eğitimci bir insanın niteliklerini haizdir. Umre seferine çıktıklarında Efendimize gösterdiği yön verici davranışı bunun en güzel örneklerindedir. Nitekim müşriklerle yapılan şartları ağır antlaşmadan dolayı ümitsizliğe kapılan Müslümanlar Peygamber’in ihramdan çıkmasını emretmesine rağmen bunu yapmayınca Efendimiz Ümmü Seleme’nin çadırına girip durumu ona anlatıp üzüntüsünü beyan edince, Ümmü Seleme:

“Ey Allah’ın Resûlü! Söylediklerinizi insanların yapmasını istiyorsanız, ashâbdan hiç kimseyle konuşmadan, kalkıp devenizi kesin, berberi çağırıp tıraşınızı olun” demiştir. Bunun üzerine söylendiği şekilde devesini kesip, tıraşını olan Peygamber’i gören ashâbı da vakit geçirmeden kurbanlarını kesip tıraşlarını olup ihramdan çıkmışlardır. (Buhari, Şürut, 15; Hac, 106, Muhsar, 3, Megazi, 35)

Ümmü Seleme, Hz. Aişe’den sonra en fazla hadis rivayet eden hanım sahabidir. Fıkıh ve edebiyat alanında da derin bilgilere sahiptir. O dönemdeki eğitim çalışmalarında aktif rol üstlenmiş, sonraki zamanlarda ümmetin en meşhur âlimleri arasında gösterilmiştir. (Gazel, 2009, a.g.e: 101-103)

Zeynep binti Cahş: Son derece bilgili, dindar ve takvalı bir kadın olup hayır yapmayı da seven ve nikâhını bizzat Cenab-ı Hak’ın kıyıp nikâhı Kuran’da zikredilen tek Peygamber hanımıdır. (Gazel, 2009, a.g.e: 119)

Yüksek ilmi, engin cömertliği ve eşsiz İslamî yaşantısıyla herkese örnek olmuş Peygamberimizden de çok sayıda hadis rivayet etmiştir. (Gazel, 2009, a.g.e: 118)

Ümmü Habibe: Hz. Ümmü Habibe, bilgisi, kültürü ve olgunluğu ile dönemin kadın eğitimcileri arasında yer almaktadır. Efendimizden çok sayıda hadis rivayet etmiş, Habeşistan hicretinde görüp öğrendiği şeyleri özellikle ev dekoru ve dizaynı gibi bilgileri çevresindeki insanlara da aktarmıştır. (Gazel, 2009, a.g.e: 145-146)

Hz. Meymune: Efendimizin en son evlendiği eşi olup, öğrendiği bilgileri çevresine yayma çabalarıyla Peygamber’in takdirini kazanmıştır. Peygamber’in evinde geçirdiği zamanları erişilmez bir fırsat bilip ilim öğrenme ve öğretme konusunda büyük çabalar sarf etmiştir. Hz. Meymune ilme ve ibadetlere çok önem veren faziletli bir kadındır. Peygamber’in vefatından sonra birçok hadis rivayet etmenin yanında çevresindeki insanlara yol göstermeye devam etmiştir. (Gazel, 2009, a.g.e: 170-171)

Ümmül Fadl: Asıl adı Lübabe binti Haris olan bu kadın kız kardeşi Meymune’den dolayı Peygamber’in baldızıdır. O dönemde kadınların faaliyet gösterdiği eğitim çalışmalarına bizzat iştirak etmenin yanında İslam tarihinin yetiştirdiği en büyük âlimlerden biri olup kendisinden sonrakiler tarafından “ilim denizi” anlamına gelen “bahr” lakabıyla tanınan Abdullah bin Abbas’ın ise annesidir. (İbni Kesir, 1995: 8/470)

Dinin vecibelerini ilk olarak arkadaşı Hatice'den öğrenmiş, ondan sonra da eğitim çalışmalarında uzunca bir süre aktif yer almıştır. (Gazel, 2009, Sahabi Annelerimiz: 66)

Esma binti Umeys: Hazreti Esmâ İslam devrinde yaşayan son derece olgun, bilgili ve kültürlü bir hanımdır. Habeşistan'da geçirdiği zamanlar hayatına çok şey katmış, ona birçok konuda deneyim kazandırmıştır. Bu deneyimlerden biri kadınların cenazesinin tabutta taşınması konusundadır. O zamanda cenazeler bir örtüye sarılır, öylece taşınırdı. Bildiklerini ilk olarak Peygamber'in kızı Fatıma'ya öğretmiş, Fatıma'nın cenazesinin tekfin ve teşyiyle de bizzat kendisi ilgilenmiştir. (Zehebi, 1994: 5/62) Hazreti Esmâ hadis alanında da birikimli bir kadındır. (Gazel, 2009, a.g.e: 86)

Ümmü Şerik: Ümmü Şerik iman edince kendini tamamen Allah'ın dinini yaymaya adanmış eğitim gönüllüsü bir kadındır. O zamanın katlanılması zor şartlarına ve müşriklerin dayanılmaz baskılarına rağmen imanını sapasağlam koruduğu gibi tanıdığı tüm kadınlara da yeni din İslam'ı anlatmıştır. Yorulmak bilmeyen gayretler içine girmiş, Mekkelilerle bildiklerini paylaşmak için büyük çaba sarf etmiştir. Öyle ki Mekke'de kapı kapı gezmiş, karşılaştığı herkesi din hususunda eğitmeye çalışmıştır. Fakat bir süre sonra müşrikler tarafından yakalanıp hapsedilmiş ardından da Mekke'den sürgün edilmiştir. (El-İsfahani, 2000: 2/164)

Ancak kendi kavmine götürmeleri için verildiği kervanda meydana gelen olağanüstü olaylar neticesinde kervanda bulunanlar da onun vesilesiyle Müslüman olmuştur. Bu sebeple Ümmü Şerik İslam devrinde bir kavmin inanmasına sebep olan kadın diye bilinirdi. Hadis ve fıkıh alanında son derece birikimliydi. (Cevzi, 2006: 386)

Ümmü Süleym: Asıl adı Rumeysa olan Ümmü Süleym İslam'ın Medine'de duyulduğu ilk zamanlarda inanıp ömrünün sonuna kadar insanlara yeni dini anlatmak için çalışan Medineli kadınlardandır. Sosyal hayattaki aktif varlığı kendisinden sonrakilere yön verecek ölçüde yoğun. Savaşlarda, kutlamalarda, ilim meclislerinde kısacası Peygamber'in olduğu her yerde o da yer alıyor, İslam'ı bizzat kaynağından öğrenip uyguluyor ve öğretiyordu. Hayatı Allah Resûlü'nün en yakınında geçmiş, onun hayatını ve sünnetlerini yine kendisinden öğrenmiştir. O dönemde girilen eğitim çalışmalarına büyük katkı sağlamıştır. Hatta bu konuda Peygamber'in övgüsünü de kazanmıştır. (Gazel, 2009, a.g.e: 116-117)

Onun hayatında en ilgi çekici olay ikinci eşi Ebu Talha ile evlenirken Müslüman olmasını şart koşup kocasının inanmasına vesile olmasıdır. (Gazel, 2009, a.g.e: 120) Ümmü Süleym'in yaşamının her evresini eğitim süreci olarak tanımlayabiliriz. İslam'ın büyük hadis âlimlerinden Enes bin Malik'in annesi olması bu konudaki yerini belirlemek açısından yeterlidir. Çok sayıda hadis de rivayet etmiştir.

D – SONRAKİ DÖNEMLERDE KADINLARIN EĞİTİM ÇALIŞMALARI

İslam dünyasında çok erken dönemlerden itibaren şair, mutasavvıf ve âlim kadınların yetiştiği ve sonraki dönemlerde de bu alanlarda pek çok kadının hizmet verdiği bilinmektedir. İbni Sad'ın sahabenin hayatına dair et Tabakatül Kübra'sı ile İbni Hacer el-Askalani'nin aynı mahiyetteki el-İsabe'sinin son cildi, İbni Abdülber en-Nemerî'nin el-İsti'ab fî Ma'rifeti'l-Ashab adlı dört bölümden ibaret eserinin son iki bölümü kadın sahabilere ayrılmıştır. Aynı zamanda İbni Hacer el-Askalani'nin Tehzibetü'l-Tehzib ve ed-Dürerü'l-Kamine adlı eserlerinde hadis ravisi ve ilim adamları arasında sahabe hanımlar haricinde pek çok kadın incelenir. Bu eserler, kadınların İslam kültür tarihinde küçümsenmeyecek bir yere sahip olduklarını göstermektedir. (İsam, 2001: 24/92)

SONUÇ

Kadınlar, İslamiyet'in ilk devrinde eğitim alanında aktif rol aldıkları gibi sonraki zamanlarda da bu faaliyetleri sürdürmüşlerdir. Emeviler döneminde bu çalışmalar biraz gerilese de kadınların sosyal yaşama etkileri tamamen silinmemiştir. Aksine ilim ve kültür hayatında oldukça önemli yer işgal etmişlerdir. İslam dünyasında eğitimin gayri resmi bir yapı içinde sürdürülmesi ve okula değil hocaya bağlanmasının esas olması, kadınların yakın çevrelerindeki ilim adamlarından eğitim almalarını kolaylaştırmıştır. İlim sahibi kadınların önemli bir kısmının ulema aileleri içinde yetişmesi bunun göstergesidir. Bu arada kadınların özellikle hadis ilmine yöneldiği bir gerçektir. Büyük hadisçi Taceddin es-Sübki'nin hadis dinleyip öğrendiği ustalar arasında on dokuz kadının adı geçmektedir. Suyuti otuz üç, İbni Hacer el-Askalani elli üç, İbni Asakir seksen kadından hadis öğrenmiştir. (İsam, 2001: 24/92)

REFERENCES

- CANAN, Prof. Dr. İbrahim (1988). *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- CEVZİ, İbnu'l (2006). *Sıfatu's-Saffe*, İstanbul: Kahraman Yayınları.
- EL-ISFAHANİ, Ebu Nuaym (2000). *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şule Yayınları.
- FETHİ, Çev: Ahmet (1992). *Kadınların Tarihi Ortaçağın Sessizliği*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- GAZEL, Gülşen (2009). *Gül Kokulu Annelerimiz Peygamberimizin Hanımları*, İstanbul: Gündönümü Yayınları.
- GAZEL, Gülşen (2009). *İmana Adanmış Yürekler Sahabi Annelerimiz*, İstanbul: Gündönümü Yayınları.
- HAMİDULLAH, Prof Dr. Muhammed (2003). *İslam Peygamberi*, (çev: Prof Dr. Salih Tuğ), İstanbul: İrfan Yayımcılık.
- HASAN, Prof Dr. Hasan İbrahim (1987). *İslam Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- HAVVA, Said (2008). *Hadislerle İslam Tarihi*, İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- İBNİ Kesir (1995). *El-Bidaye ven-Nihaye*, (çev: Mehmet Keskin), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İSAM (2001). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara
- ZEHEBİ, İmam (1994). *Tarihu'l İslam*, (çev: Muzaffer Can), İstanbul: Cantaş Yayınları